

УДК 340.12

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ «ПРАВО» ТА «ЗАКОН» ЯК ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Савенко В.В.Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті досліджено проблеми юридичного осмислення природи права і закону як елементів правової реальності. Проаналізовано зміст концептів «право» і «закон» через призму екзистенційно-динамічного устрою суспільного буття. Досліджено взаємозв'язки універсальних законів буття із законами суспільства. Розглянуто цивілізаційні принципи та особливості формування правових систем.

Ключові слова: правова реальність, природне право, позитивне право (закон), правова система, філософія права.

Постановка проблеми. Кожен об'єкт та суб'єкт права існує в межах правової реальності. Абсолютно все юридично значуще відноситься до її універсуму. Відіграючи роль основного правового поняття, правова реальність постає злагодженою конструкцією взаємозалежних констант, які формують правове буття. У цьому контексті важливого значення набуває відстеження взаємозалежності між окремими її структурними елементами, зокрема правом і законом як правовими феноменами світу права. Теоретико-категоріальний аналіз концептів «право» і «закон» дозволить не лише поглибити та конкретизувати дослідження правової реальності як соціального явища, а й розглянути її як особливу форму буття права, своєрідний правовий світогляд притаманний суспільству в цілому та конкретній особі, зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Проблема визначення місця права та закону в структурі правової реальності, а також дефініціювання й окреслення властивостей кожного із цих феноменів постає повсякчасною проблемною.

У межах матеріалістичного праворозуміння правову реальність досліджували С. Алексєєв, В. Кудрявцев, М. Матузов, В. Нерсєсянц, О. Малько, Л. Явич та багато інших, за часів української незалежності – С. Максимов, В. Братасюк, Н. Конєва та ін.

Серед наукових робіт, присвячених філософським проблемам права і закону в їх відмінності і співвідношенні, виокремимо праці В. Нерсєсянца, С. Алексєєва, Ю. Тихонравова, М. Цвіка, В. Ткаченка, О. Куціпакі, С. Максимова, С. Сливки та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед детально розглянутих, невирішеними залишаються проблеми змісту концептів «право» і «закон», теоретико-категоріальний аналіз яких запропоновано у даному дослідженні.

Мета статті: здійснити порівняльний теоретико-категоріальний аналіз концептів «право» і «закон» через призму екзистенційно-динамічного устрою суспільного буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, правова реальність існує у двох основних вимірах: у вигляді права природного (права) та права позитивного (закону). Дехто з науковців схильний виокремлювати також поняття права надприродного, деонтологічного, або ж ідеального права.

Природне право становить собою комплекс ідей, принципів та цінностей. Це живе, функціонуюче всередині правової реальності право, що чинить цілком реальний регулятивний вплив та часто створює передумови і своєрідний плацдарм для дії права позитивного, тобто регулятивної дії закону.

Природне право, ґрунтується на тезі про те, що мірилом справедливості встановленого державою позитивного права є пануючі у світі загальні нормативно-ціннісні принципи. Утворені на основі релігійних закономірностей які виникали в свідомості людей глибокої давнини, ці принципи, а також нормативні приписи, що випливали з них, увійшли в архаїчні міфи, релігійні вірування, уявлення про моральність та неписані правила звичаєвого права. В подальшому природне право почало сприйматися як закономірність соціального буття і орієнтуватися у своєму функціонуванні на універсальні ідеали блага і справедливості, невід'ємні права і свободу людини в контексті суспільно-історичного прогресу.

Своєрідність природного права полягає у тому, що його ставлення до держави завжди було двояким, адже формувалось на основі потреб і можливостей, сподівань і страхів. Якщо держава висловлювала готовність в процесі правової регуляції йти слідом за суспільними принципами природного права, то апологети останнього відмовлялись від можливості приєднатися до норм позитивного права. Коли ж держава такої готовності не виявляла – філософія природного права відкрито дистанціювалася від неї, вказуючи тим самим на етичну несамостійність її позиції.

На відміну від природного, позитивне право завжди встановлює своєрідні демаркаційні коридори, в яких й еволюціонують правові відносини. Адаптовані до реальних потреб конкретних інститутів, норми позитивного права гнучкі і можуть змінюватись залежно від трансформацій у вищих прошарках політичної системи суспільства. Відтак, у традиційному розумінні позитивне право можна тлумачити як продукт свідомої та визначеної нормотворчості, яка відповідає інтересам панівної частини того чи іншого суспільства.

На тлі динамічного позитивного, природне право виглядає осередком статички норми якого не підлягають переоцінкам та девальваціям. Будучи контрадаптивним, воно тяжко підлаштовується до вимог часу, змушуючи нормативні структури змінюватись відповідно до його вимог.

У позитивному праві на перше місце висуваються інструменти прагматики. У ньому явно виявляється здатність бути засобом вирішення багатьох соціальних завдань. Натомість у природному праві центральне місце займає мета, якій підконтрольні усі сфери життя і на яку орієнтується суспільна практика. Ця мета існує сама по собі. Вона не визначається природним правом і здебільшого існує у світі загальнолюдських цінностей [1, с. 20].

Розмежування права на природне і позитивне зумовлене прагненням віднайти основи правової реальності в повсякденному житті людей. Загалом існує декілька концепцій щодо співвідношення понять права та закону в загальній структурі правової реальності.

Одна з них, тлумачить природне право як сукупність апріорних моральних вимог пропонуваніх позитивному праву, як критична інстанція, що дає йому моральну оцінку з позиції його справедливості чи несправедливості, а позитивне право характеризує як реально існуючий у законах, інших документах, фактично відчутний нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично дозволена і юридично недозволена поведінка людей.

Інша – визначає природне право як необхідну і незмінну основу чинного законодавства, яка не існує поза ним (адже природні принципи знаходяться всередині чинного права), що пояснює реалізуючу в історії надприродну ідею права, а позитивне право – як необхідний та істотний аспект прояву загального поняття права, що складається із правових норм. При цьому в обох випадках позитивне право розглядають як інституційне утворення, що існує у вигляді зовнішніх об'єктивованих інститутів, формалізованих юридичних норм, виражених у законах, інших загальнообов'язкових нормативних юридичних документах.

Таким чином, хоч поділ права на природне та позитивне досить умовний, варто визнати, що суть проблеми, яка стоїть за цим розмежуванням, серйозна і глибока. Найголовніша відмінність криється у морально-правовому розмежуванні цих концептів. Природно-правова концепція походження та існування права ґрунтується на емпіричному досвіді особистості. Тоді як позитивізм визнає вихідним для наукового дослідження лише очевидний факт (те, до чого можна доторкнутися, те, що можна побачити чи почути). Перенесення емпірично-наукових знань у сферу юриспруденції викликає численні труднощі, зокрема в межах тієї сфери юриспруденції, що має справу з конкретним фактами [2, с. 118].

На перший погляд ситуація видається чіткою та зрозумілою: право – категорія загальносвітоглядна, тобто філософська, а закон – юридична, тобто правова. І у взаємодії своїх структурних елементів, і природно-правового, і позитивно-правового, вони утворюють єдиний комплекс правової реальності. Однак ситуація ускладнюється наявністю різних типів праворозуміння. Як зазначалося вище, щонайменше одна – «класична» природно-правова або натуралістична теорія апелює до категорії права, а не закону і вдається при цьому до розгляду аксіологічних, антропологічних, онтологічних засад юриспруденції. У такий спосіб ка-

тегорія «право» ще в сиву давнину – фактично, а три століття тому – методологічно вийшла з-під виключного відання філософії та набула самостійності в межах юридичних конструктів.

Філософська наука також не завжди розглядає принципи і норми організації та регулювання суспільних відносин, суто з позиції права. До сфери її інтересів належать не лише правові ідеали, цінності, правова свідомість, а й цілком прикладні та «приземлені» речі, скажімо, покарання, суть якого неможливо розкрити поза чітко визначеною категорією закону тощо. Відтак, провести технічне розмежування, відносячи право виключно до філософії, а закон – до юриспруденції видається неможливим.

І філософська, і юридична наука з різною частотою, проте однаковою глибиною освоюють категорії права та закону, а відмінність вбачають радше в меті й методології дослідження цих категорій, що є взаємопов'язаними та взаємозумовленими. Філософія розглядає право і закон як єдність внутрішнього (природи) та зовнішнього (коріння); єдність феноменальності та ноуменальності; систему закономірностей його змін; сутність, що є спільною для всіх конкретно-історичних типів та форм, як «право взагалі»; повноту соціально-духовних цінностей та втілення духу права; ідеал права; істинність права; єдність його особливостей (відмінності) та одиницності (самодостатності); єдність структурно-функціональних характеристик і змістовної сутності; сутність права [3, с. 8]. Юриспруденція ж бачить у праві та законі єдність ідеологічного наповнення та нормативного закріплення у якій праву відводиться роль цілісного феномену, а закону – мікрофеномену в структурі першого. Право розглядається нею як явище вічне і статичне, закон – як перманентне та динамічне; право – як ідеологічне надбання конкретного просторово-часового континууму, закон – як джерело об'єктивного права в межах конкретної правової системи; право – як організатор, закон – як упорядник суспільних відносин; право – як позачасове та позапросторове надбання, закон – як історико-культурна конкретність.

Окрім цього, і філософія, і юриспруденція в дослідженні права та закону використовують спільні методологічні конструкти різного змісту, до прикладу такі як: наявні знання та досвід про предмет дослідження; парадигми; концепти; концептуальні ідеї; концептуальні моделі; методологічні принципи; методи. Однак, якщо для з'ясування сутності права будь-якій науці, чи-то філософії, чи-то юриспруденції, варто розкрити сутність осмислюваних принципів та норм організації й упорядкування суспільних відносин, то для вивчення змісту закону потрібно встановити істинність (достовірність) вищезазначеного. Відтак пізнання права відбувається за допомогою методологічних принципів: напередвизначеності, самодостатності, безумовності, самоцінності, компенсації, парадоксальності, синтетичності, універсальності, неуніверсальності, калейдоскопічності, апізнання закону – за допомогою методологічних принципів: формованості, функціональності, зумовленості, доцільності, розвитку, несуперечності, аналітичності, фрагментарності, всезагальності, системності [3, с. 12].

Право характеризується буттям, закон – існуванням. Відтак для права характерно: володіти сутністю; бути неконкретним та всезагальним; бути невизначеним та безкінечним; мати категорійну форму; мати потенціал; бути непов'язаним з конкретними реаліями; мати прихований зміст. Водночас закону властиво: володіти формою; мати видимий та визначений характер; володіти конкретністю; мати понятійну форму; мати можливості; бути пов'язаним з конкретними реаліями; мати явний зміст [3, с. 20].

Єдність права і закону визначається у тлумаченні права як сукупності осмислюваних правових принципів та норм, спрямованих на організацію й упорядкування суспільних відносин, що виражається за допомогою їх аналізу та проявляється в: 1) розумінні права як ідеалів; цінностей; принципів; норм; правил тощо; 2) розумінні закону як нормативно-правових актів, доктрин; прецедентів; правових звичаїв; договорів тощо. При цьому зауважимо, що право виявляє свою дію на суспільні відносини лише в злагодженому симбіозі. Воно охоплює суспільну систему як цілісність: координує суб'єкти, визначає характер процесу, організовує власне функціонування тощо. Відтак можна припустити, що природно-правова категорія правового впливу й позитивно-правова категорія закону становлять основу структури механізму дії права. На думку А. Венгерова, саме розуміння права несе в собі теоретико-прикладну програму дії, адже в історії право в тій чи іншій послідовності та в різних суспільствах асоціювалося з рівністю, справедливістю, силою, боже-ственною чи державною волею, природними умовами життєдіяльності людини, законодавством, класовою волею. І хоча правознавці загалом погоджуються з нормативною природою права, зміст якого виникає історично об'єктивно, право несе в собі також значне гуманістичне навантаження, відображаючи закономірності формування цілої системи впливу та регулювання [4, с. 395].

На думку І. Настасяк структура механізму дії права охоплює управлінські соціальні системи (механізми державного й соціального управління, норми права); соціальні чинники (соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні, ситуаційні); ретрансляційні системи (інформативні, нормативно-ціннісні, соціально-

психологічні); регульовані соціальні системи (особистість, група, колектив, суспільство) і, як наслідок, правомірну й соціально активну поведінку [5, с. 93]. Виходячи з цього, можна припустити, що і правовий вплив та правове регулювання, і «дія права» як категорія, що їх об'єднує, реалізуються завдяки своїм формам, етапам та інструментам.

Зміст, юридичної форми дії права виявляється у здатності врегулювати правовідносини завдяки встановленню правового статусу особи, тобто наданню їй певних прав та обов'язків.

Висновки з даного дослідження. Отже, право і закон є двокомпонентним наповненням правової реальності. В органічному симбіозі вони становлять її зміст, організовують та упорядковують правові відносини як динамічний елемент правової системи. Саме тому право і закон безпосередньо та цілком впливають на правову реальність та регулюють її.

Проведений аналіз дозволяє розглядати право як сукупність цінностей організованого суспільного життя; суспільний правопорядок та гармонію; форму рутинізації соціальних відносин; форму суспільної свідомості; сукупність засобів організації суспільства; можливість діяти в певний спосіб; базові вимоги, які особа скеровує до інших людей та суспільства; сукупність одночасно наявних і дієвих правил у формі норм та вимог, встановлених і забезпечуваних силою держави тощо, а закон – як: дійсність соціальних відносин; можливість реалізації соціальних вимог; конкретно-історичне і культурно-своєрідне явище соціального життя; елемент соціальної організації суспільства.

Відмінності в осмисленні права та закону як сукупності правових принципів і норм, спрямованих на організацію й упорядкування суспільних відносин, не варто зводити ні до штучного розмежування філософії та юриспруденції (які, до того ж, виокремились з єдиного комплексу світоглядних вчень), ні до поділу відповідно до типів праворозуміння всередині однієї науки, ні до розриву між ними.

Глибине осмислення права та закону має бути спрямоване на пошук особливостей, а не відмінностей, з метою досягнення ефективного способу їх інтеграції, і в цьому завдання науки майбутнього.

Список літератури:

1. Бачинин В. А. Морально-правова філософія / В. А. Бачинин. – Харків: Консум, 2000. – 208 с.
2. Кравець В. Розрізнення природного та позитивного права як критерій порівняльних філософсько-правових досліджень / В. Кравець // Антропологія права: філософський та юридичний виміри: матер. міжнар. круглого столу. – Львів: Галицький друкар, 2010. – 696 с.
3. Малахов В. П. Філософія права: форми теоретического мышления о праве / В. П. Малахов. – М.: Юнити-Дана, 2009. – 263 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 540 с.
5. Настасяк І. Ю. Соціологія права / І. Ю. Настасяк. – Львів: ПАІС, 2008. – 196 с.

Савенко В. В.

Тернопольский национальный педагогический университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ «ПРАВО» И «ЗАКОН» КАК ЭЛЕМЕНТОВ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье исследованы проблемы юридического осмысления природы права и закона как элементов правовой реальности. Проанализирована сущность концептов «право» и «закон» через призму экзистенционно-динамического устройства общественного бытия. Исследованы взаимосвязи универсальных законов бытия и общественных законов. Рассмотрены цивилизационные принципы и особенности формирования правовых систем.

Ключевые слова: правовая реальность, природное право, позитивное право (закон), правовая система, философия права.

Savenko V.V.

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF «RIGHT» AND «LAW» AS ELEMENTS OF LEGAL REALITY

Summary

The problems of legal interpretation of the nature of right and law as elements of legal reality has been studied in the article. The content of the concepts of «right» and «law» in the light of the existential-dynamic system of social life has been analyzed. The relationships of universal laws of being and the laws of society have been researched. Civilization principles and features of formation of legal systems have been analyzed.

Keywords: legal reality, natural law, positive law, ideal (deontological) law, legal system.